

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Diefstal en gender in vroegmodern Bologna

Muurling, Sanne

Citation

Muurling, S. (2022). Diefstal en gender in vroegmodern Bologna. *Leidschrift*, 37(februari: Verhuld in het verleden. Vrouwelijke criminaliteit door de eeuwen heen), 61-77. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448690>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448690>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Diefstal en gender in vroegmodern Bologna

Sanne Muurling

Inleiding

Op maandag 9 februari 1756 verscheen Giuseppe degli Agostini voor één van de notarissen van Bologna's criminele rechtbank om een klacht in te dienen over een diefstal van de dag ervoor.¹ Hij beschreef dat hij twee maanden eerder een varken had laten slachten, waarvan hij zes gezouten stukken ham in zijn appartement bewaarde. Deze ham was gisteren opeens verdwenen toen Giuseppe en zijn vrouw eventjes van huis waren geweest, zonder de deur op slot te hebben gedaan. Een spoor van zoutkorrels leidde hen naar het appartement van hun buurvrouw, Catarina Benserati, die dan ook prompt werd opgehaald om zich te laten ondervragen. Deze Catarina, een verweduwde spinster, gaf toe dat ze de ham weliswaar had meegenomen en deze had verstopt in haar kamer, maar dat dit slechts een grapje was geweest. Ze beweerde de intentie te hebben gehad om de ham later weer terug te brengen, maar dat ze vóór die tijd al gevangen was gezet. Volgens een aantekening op het procesdossier werd de zaak een week later afgerond. Giuseppe kreeg zijn ham terug en Catarina werd zonder strafrechtelijke veroordeling vrijgelaten.

Hoewel deze zaak in veel opzichten atypisch is, illustreert het enkele belangrijke kenmerken van de vele alledaagse diefstallen die plaatsvonden in vroegmodern Bologna. Zo waren de meeste diefstallen redelijk opportunistisch van aard: een toevallig openstaande deur gaf gelegenheid aan een buurtgenoot of toevallige passant om een eigendom te ontvreemden. Het voorbeeld laat bovendien een glimp zien van de specifieke positie van vrouwen voor het Italiaanse gerecht. Hoewel vermogensdelicten een belangrijk aandachtspunt vormden binnen het vervolgingsbeleid, zijn er belangrijke aanwijzingen dat vrouwelijke daders zoals Catarina onevenredig onschuldig werden bevonden. Dit artikel, dat de genderdynamiek van diefstal in vroegmodern Bologna onderzoekt, schenkt daarom aandacht aan beide aspecten: aan de verschillen en overeenkomsten in de dagelijkse praktijk van mannelijke en vrouwelijke vermogensovertreders en aan de bijzondere rechtspositie van vrouwen die vormgaf aan hun interacties met het

¹ Archivio di Stato di Bologna (hierna ASBo), Tribunale del Torrione (hierna Torrione), Atti e processi, boek 8179-2, dossier 16.

rechtssysteem. Er zal beargumenteerd worden dat het relatief lage aandeel vrouwen onder geregistreerde overtreders van vermogensdelicten zoals diefstal in grote mate werd veroorzaakt door een cultuur van gerechtelijk paternalisme jegens vrouwen.²

De belangrijkste bron waar dit artikel uit put zijn een kleine zeventienhonderd diefstallen die tussen het midden van de zeventiende en de achttiende eeuw onder de aandacht zijn gebracht van Bologna's vroegmodern criminele rechtbank, de *Tribunale del Torrone*. Deze seculiere rechtbank werd rond 1530 opgericht na de annexatie van Bologna door de Pauselijke Staat en werd ontbonden tijdens de Franse invasie in 1796. Ernstige misdrijven als moord, diefstal, valsmunterij en majesteitsschennis werden behandeld door de rechters van de Torrone, maar ook talloze delicten van minder gewicht kwamen voor, zoals vecht- en scheldpartijen en overtredingen op het gebied van de openbare orde. Zowel deze ernstige als minder ernstige misdrijven hebben een aanzienlijk spoor van gerechtelijke documenten achtergelaten, verspreid over de administratieve boeken van steeds acht notarissen die gelijktijdig werkzaam waren bij de rechtbank en de zaken willekeurig onder elkaar verdeelden. In dit artikel zijn voor de steekjaren 1655, 1675, 1705, 1725 en 1755 steeds de stukken van één van deze acht notarissen geraadpleegd. Het gaat hierbij zowel om aanklachten die niet per se werden opgevolgd met een strafrechtelijk onderzoek als om proces- of onderzoeksdossiers (*processi*) waarbij wel een onderzoek werd ingesteld. Ten behoeve van de inhoudelijke analyse zijn er naast de steekproeven extra onderzoeksdossiers gezocht waarbij een vrouw als verdachte werd aangemerkt door de andere notarissen in dezelfde jaren. Over de gehele periode gaat het in totaal om een kleine zeventienhonderd vermogensdelicten, waarvan meer dan driekwart diefstallen zijn.

Dit artikel begint met een bespreking van de manier waarop diefstal werd behandeld vanuit het oogpunt van de Bolognese overheid. De lokale strafrechtelijke verordeningen getuigen van een voortdurende verharding ten opzichte van vermogensdelicten. Daarnaast tonen ze dat ideeën over de vervolging en bestraffing van dit soort delicten inherent gegendered waren. Hierna worden de sociale kenmerken van de verdachten besproken. Daar zal blijken dat het merendeel van de dieven in Bologna behoorden tot de groep van de werkende armen voor wie incidentele diefstal hoort bij hun 'scharreleconomie' (*economy of makeshifts*). Tot slot zal worden besproken welk

² Dit artikel is gebaseerd op hoofdstuk 6 uit S. Muurling, *Everyday crime, criminal justice and gender in early modern Bologna* (Leiden: Brill 2020) 174-214.

soort goederen werden gestolen en waarvandaan, en wordt bovendien getracht de reizen van de gestolen goederen door het stedelijke landschap te traceren. Al met al tonen de rechtszaken hoe complex de relatie tussen diefstal en genderdynamiek is.

Diefstal en de wet

Binnen de criminaliteitsgeschiedenis over vroegmodern Italië hebben vermogensdelicten relatief weinig aandacht genoten. Meer dan elders in Europa heeft de nadruk van het onderzoek vooral gelegen op de pogingen van de nieuwe politieke regimes om het endemische geweld en banditisme op het platteland terug te dringen, in plaats van diefstal of andere vermogensdelicten.³ Vanuit het perspectief van de wet deelde Italië echter wel in de bezorgdheid over diefstal die ook elders in Europa geconstateerd is vanaf de twaalfde eeuw.⁴ Wetgeving rondom vermogensdelicten werd steeds uitgebreider en schreef bovendien steeds zwaardere straffen voor. Volgens sommige historici verhardde deze houding in Italië gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, toen de toegenomen werkeloosheid en de verarming van de stedelijke bevolking als gevolg van de crisis in de textielindustrie de sociale verhoudingen op scherp zetten.⁵ Bologna's lokale verordeningen tonen een toenemende bezorgdheid. De *Bando Generale* van legaat Fabrizio Serbelloni uit 1756 was de eerste sterk herziene opsomming van strafrechtelijke verordeningen sinds het begin van de zeventiende eeuw en wordt gezien als een weerspiegeling van de veranderende strafrechtelijke opvattingen van vele decennia daarvoor. Dit document bood niet alleen een veel uitgebreidere omschrijving van alle mogelijke vormen van diefstal en de voorgestelde bestraffing daarvan, maar benoemde ook voor het eerst de sociale gevaren van diefstal expliciet. Er werd hierin gesteld dat diefstal misschien wel gevaarlijker was dan moord omdat het eindeloos herhaald kon worden.

³ L. Tedoldi, *La spada e la bilancia: La giustizia penale nell'Europa moderna (secc. XVI-XVIII)* (Rome: Carocci editore 2008) 119–135.

⁴ P. Prodi, *Settimo non rubare: Furto e mercato nella storia dell'Occidente* (Bologna: Il Mulino 2009) 108, 208–209, 244.

⁵ G. Angelozzi en C. Casanova, *La giustizia in una città di antico regime: Il tribunale del Torrione di Bologna (secc. XVI-XVII)* (Bologna: CLUEB 2008) 142–147.

Zodoende werd diefstal beschouwd als een zeer ernstige schending van zowel het privédoein als de openbare orde.⁶

De voorgeschreven straffen voor vermogensdelicten waren niet mals. De oudere *Bando Generale* uit 1610 schreef voor ‘diefstal en andere soortgelijke overtredingen’ een plaats op de schandpaal voor, of zweepslagen gecombineerd met een verbanning voor een eerste diefstal zonder verzachtende of verzwarende omstandigheden. Diefstallen van grote waarde, of recidivisten, konden een werkstraf van tien jaar in de pauselijke vloot krijgen opgelegd, of dood door verhangning bij een derde overtreding.⁷ Doodstraffen werden geregeld voorgeschreven voor allerlei verzwarende omstandigheden. In de *Bando Generale* van 1756 was de waarde van de gestolen goederen, recidivisme en verzwarende omstandigheden bepalende factoren voor de zwaarte van de straf. Reguliere diefstal viel onder de noemer *furto semplice* en bestond uit een reeks diefstal-achtige praktijken. Naast het stelen, betrof dit ook het ontvangen en doorverkopen van gestolen goederen, alsook zakkenrollerij. Zelfs voor de laagste categorie van diefstal, bij goederen met een waarde van minder dan 50 Bolognese lire, schreef de verordening de schandpaal of de wipgalg voor. In dat laatste geval werd iemand met achter de rug gebonden handen omhooggetrokken, met ontwrichting van de schouders als gevolg. De diefstal van duurdere goederen kon al snel rekenen op lange galestraffen en uiteindelijk een doodstraf. Verzwarende omstandigheden, zoals inbreken of wanneer de dief huispersoneel betrof, leidden *linea recta* tot een doodstraf.

Hoewel de verordeningen behoorlijk specifiek waren in het soort straffen dat zij voorschreven per misdadencategorie, lieten zij voldoende ruimte over voor de discretie van de rechter. Vroegmoderne rechtspraak was namelijk maatwerk en in Bologna kreeg de rechter expliciet de vrijheid om bij de strafbepaling rekening te houden met de ‘oorzaken, personen, plaatsen, tijd, kwaliteit en kwantiteit, en andere verzachtende of verzwarende omstandigheden.’⁸ Niet alleen woog een rechter zijn oordeel af aan de hand van iemands sociaaleconomische positie in de maatschappij, maar ook

⁶ *Bando generale della legazione di Bologna e suo contado, fatto pubblicare li 12. ottobre 1756 dall'eminentiss., e reverendiss. sig. cardinale Fabrizio Serbelloni, legato a latere di detta città* (Bologna 1756) 39.

⁷ *Bando generale dell'illustrissimo, e reverendissimo sig. Benedetto card. Giustiniano legato di Bologna, pubblicato alli 23. di Giugno, & reiterato alli 24. di Luglio 1610* (Bologna 1610) 26–29.

⁸ *Ibid.*, 4.

iemands geslacht werd gezien als een bepalende factor. De *Bando Generale* van 1756 benadrukte in de introductie dat het de rechter vrij stond om vrouwen te beoordelen ‘in verhouding tot hun geslacht’. Deze genderspecifieke overweging kon dan bijvoorbeeld tot uiting komen door een voorgeschreven galeistraf of een veroordeling tot de wipgalg om te zetten naar ‘meer geschikte’ opties als opsluiting, verbanning of geseling.⁹

Vervolg in de praktijk

Om te begrijpen hoe en in hoeverre de strafrechtelijke normen daadwerkelijk in de praktijk werden gebracht, moeten de rechtszaken nader worden bekeken. Een belangrijke eerste constatering is dat vrouwen op het eerste gezicht een zeer klein aandeel hadden in de geregistreerde criminaliteit in Italië. Verscheidene studies naar criminele rechtbanken in steden als Florence, Siena en Prato suggereren dat slechts vier tot negen procent van de criminelen tussen 1600 en 1800 vrouw was.¹⁰ In Bologna was dat niet anders: gedurende deze tweehonderd jaar bestond gemiddeld vijf procent van de in de onderzoeksdossiers als verdacht aangemerkte personen uit vrouwen. Internationaal gezien was dit weinig. Onderzoek van de afgelopen decennia heeft uitgewezen dat vrouwen ongeveer dertig procent van de daders uitmaakten in verschillende steden in Holland tussen de zeventiende en de achttiende eeuw, en net iets meer dan twintig procent in een Duitse stad zoals Frankfurt.¹¹ Volgens de bekende rechtshistoricus Mario Sbriccoli kan de lage mate van vrouwelijke betrokkenheid bij geregistreerde misdrijven in Italië grotendeels toegeschreven worden aan de werking van het rechtssysteem.¹²

⁹ *Bando generale 1756*, 3–4.

¹⁰ C. Vasta, *Criminal women: Women's violence in sixteenth and seventeenth-century Rome* (Ongepubliceerd paper 61th Annual Meeting of the RSA, Berlin, 26-28 March 2015) 6; L. Asta, ‘La violenza femminile nella Roma del primo ottocento’, *Rivista storica del Lazio* 13 (2000) 17–45, aldaar 17–19; L.S. Sardi, ‘Analisi statistica sulla criminalità nel 1700 (reati e pene) con riguardo allo Stato senese’, in: L. Berlinguer en F. Colao ed., *Criminalità e società in età moderna* (Milaan: Giuffrè 1991) 327–476, aldaar 196, 439.

¹¹ M. van der Heijden, *Women and crime in early modern Holland* (Leiden: Brill 2016) 4–9; J.M. Kamp, ‘Female crime and household control in early modern Frankfurt am Main’, *History of the Family* 21 (2016) 531–550, aldaar 536, 540.

¹² M. Sbriccoli, “‘Deterior est condicio foeminarum’: La storia della giustizia penale alla prova dell’approccio di genere”, in: G. Calvi ed., *Innesti: Donne e genere nella storia sociale* (Rome: Viella 2004) 73–91, aldaar 81–84.

Het op mannen gerichte strafrechtssysteme categoriseerde gedragingen van vrouwen namelijk eerder als censureerbare onregelmatigheden dan als iets wat aan het strafrecht moest worden onderworpen. In plaats van voor een strafrechter te verschijnen, werden vrouwelijke criminelen in Italië mogelijk grotendeels ‘geabsorbeerd’ in allerlei buitengerechtelijke controlesystemen, variërend van de familie en de buurt tot aan het kerkelijk gezag en allerlei charitatieve instellingen. Soortgelijke argumenten zijn overigens ook aangevoerd om het relatief lage aandeel van vrouwen in criminaliteit elders in vroegmodern Europa te verklaren.¹³

Onder hen die wel in Bologna’s onderzoeksdossiers terecht zijn gekomen waren diefstal en andere vermogensdelicten van groot belang. Vrouwen waren goed voor gemiddeld acht procent van alle overtreeders binnen deze categorie, tegenover slechts vier procent bij de geweldsdelicten. Vermogensdelicten vormden ook een zeer belangrijke misdaadcategorie: een kwart van alle mannelijke en bijna veertig procent van alle vrouwelijke verdachten in de onderzoeksdossiers werden beschuldigd van zo’n soort type delict. Voor mannen waren geweldsdelicten en overtredingen van de openbare orde weliswaar belangrijker misdaden, maar voor de vrouwen die in Bologna als formele verdachte werden aangemerkt in crimineel onderzoek vormde diefstal en aanverwante misdaden de grootste misdaadcategorie.

	Vrouwelijke verdachten		Mannelijke verdachten	
	Aanklachten (N=241)	Onderzoek (N=70)	Aanklachten (N= 903)	Onderzoek (N= 1287)
Geweld	82%	33%	67%	44%
Vermogen	11%	39%	18%	25%
Publieke orde	4%	24%	13%	27%
Moreel	1%	4%	1%	3%
Overig	2%	-	2%	1%
	100%	100%	100%	100%

Bron: ASBo, Torrone, boek 6596 t/m 8179

¹³ M. Dinges, ‘The uses of justice as a form of social control in early modern Europe’, in: H. Roodenburg en P. Spierenburg ed., *Social control in Europe. Volume 1, 1500-1800* (Columbus: Ohio State University 2004) 159–175, aldaar 167–168.

Een manier om na te gaan hoeveel gewicht werd toegekend aan een soort misdaad, is om de verhouding van die zaken onder de aanklachten en de onderzoeksdossiers te vergelijken. Aanklachten werden aangedragen door vermeende slachtoffers en geven het beste inzicht in hoeveel misdrijven bekend waren bij de rechtbank. De onderzoeksdossiers geven echter inzicht in welke zaken daadwerkelijk onderzocht werden, en tonen zo waar de prioriteiten van de rechtbank lagen. Voor diefstal viel dit verschil positief uit: het percentage van vermogensdelicten was groter in de onderzoeksdossiers dan op het niveau van de oorspronkelijke aanklachten. Met name voor vrouwelijke daders was het verschil opmerkelijk. Slechts elf procent van de beklagde vrouwen werd ervan beschuldigd een vermogensdelict te hebben gepleegd, tegenover negenendertig procent in de onderzoeksdossiers. Dit suggereert dat de rechtbank in Bologna relatief toegewijd was aan het opsporen en vervolgen van diefstal – in ieder geval vergeleken met andere misdaden. Voor vrouwen is deze laatste observatie overigens van groot belang. Dat diefstal zo hoog prijkt op de lijst van misdaden waarvoor vrouwen werden onderworpen aan strafrechtelijk onderzoek hangt namelijk ook nauw samen met het feit dat hun betrokkenheid in vele andere soorten delicten grotendeels aan de aandacht van de rechtbank ontsnapte. Over deze gerechtelijke ambigüiteit komen we zo verder te spreken.

In meer dan driekwart van de bij de rechtbank gemelde vermogensdelicten betrof het de eerdergenoemde *furto semplice*. Hierbij deed men een poging of was men succesvol in het ontvreemden van goederen of dieren van grote of kleine waarde, met of zonder inbraak, overdag of 's nachts, of werd iemand beschuldigd van het ontvangen en/of doorverkopen van gestolen goederen. Doorgaans bracht het slachtoffer de diefstal onder de aandacht van de rechtbank. In meer dan de helft van de gevallen werd ook direct de mogelijke identiteit van de dader meegedeeld. Geruchten en ooggetuigen uit de buurt speelden hierin een belangrijke rol. Wanneer die ontbraken, bijvoorbeeld omdat de diefstal 's nachts had plaatsgevonden, gingen gerechtsdienaars eventueel op onderzoek uit. Desalniettemin ontbrak in ongeveer een vijfde van de zaken in de procesdossiers enig spoor van een verdachte.

Binnen de onderzoeksdossiers werd iets meer dan de helft van de geïdentificeerde daders schuldig bevonden. Daarbovenop kreeg nog een vijfde een soort voorwaardelijke straf of een borgstelling, waarbij de verdachten beloofden zich niet (meer) te misdragen. De rest werd vrijgesproken, bijvoorbeeld omdat de beklagde echt onschuldig was, omdat

er uiteindelijk toch te weinig bewijs was, of omdat de aanklacht was ingetrokken door het slachtoffer (*rinuncia*). Dit terugtrekken van de aanklacht vond doorgaans plaats nadat er een vredesakkoord of een andere vorm van overeenkomst was bereikt, vaak nadat er een financiële compensatie had plaatsgevonden.¹⁴ Uit de literatuur kennen we de *rinuncia* vooral van geweldsmisdaden, maar ook bij vermogensdelicten was het goed voor ongeveer de helft van de vrijspraken. Wie wel bestraft werd, kon met name rekenen op een verbanning voor onbepaalde tijd (*esilio*). Dit was een straf die helemaal niet voorkwam in Bologna's strafrechtelijke statuten, maar die in de vroegmoderne tijd geregeld werd gebruikt om strikte wetten te matigen en om galei- of doodstraffen te vervangen.¹⁵ Zo'n verbanning verschilde van die in bijvoorbeeld Holland doordat die in Italië gold voor onbepaalde tijd. Wanneer een vredesakkoord was bereikt, konden daders een verzoek indienen bij de rechtbank om de verbanning op te heffen.

Er zijn een aantal belangrijke verschillen op te merken tussen de bestraffingen van mannen en vrouwen. Een vonnis om de riemen van de pauselijke galeien te bemannen was bijvoorbeeld voorbehouden aan mannelijke daders. Aan de andere kant liepen vrouwelijke vermogensdeliquenten iets meer kans om te worden opgesloten in een werkhuis of instelling dan hun mannelijke tegenhangers. Ideeën over de geschiktheid van bepaalde straffen die we ook al opmerkten in de strafverordeningen, lagen hieraan ten grondslag. Zij kwamen dan terecht in een van de vele instellingen voor 'problematische' meisjes en vrouwen die Italië sinds de Contraformatie rijk was. Via een continuüm van correctionele en liefdadigheidsinstellingen werd geprobeerd vrouwen in verschillende fases van hun leven te helpen, begeleiden en te corrigeren – bovenal uit angst voor haar potentiële immoraliteit.¹⁶

¹⁴ O. Niccoli, 'Rinuncia, pace, perdono: Rituali di pacificazione della prima età moderna', *Studi storici* 40 (1999) 219–261, aldaar 224.

¹⁵ Tedoldi, *La spada e la bilancia*, 144, 152; C. Nubola, 'Giustizia, perdono, oblio: La grazia in Italia dall'età moderna ad oggi', in: K. Härter en C. Nubola ed., *Grazia e giustizia: Figure della clemenza fra tardo medioevo ad età contemporanea* (Bologna: Il Mulino 2011) 11–42, aldaar 14.

¹⁶ N. Terpstra, *Cultures of charity: Women, politics and the reform of poor relief in Renaissance Italy* (Cambridge: Harvard University Press 2013) 17; S. Cohen, *The evolution of women's asylums since 1500: From refuges for ex-prostitutes to shelters for battered women* (Oxford: Oxford University Press 1992) 3, 8.

Het allerbelangrijkste verschil tussen mannelijke en vrouwelijke verdachten was misschien wel dat een grote groep vrouwen aan de aandacht van de magistraten wisten te ontsnappen. Het aandeel vrouwen dat als verdachte werd aangemerkt lag een stuk hoger in de initiële aanklacht dan in het uiteindelijke strafrechtelijke onderzoek. In de aanklachten bestond ruim veertien procent van alle vermogensovertreders uit vrouwen, tegenover de eerdergenoemde acht procent in de onderzoeksdossiers. Het ‘verdwijnen’ van vrouwelijke delinquenten uit het strafrechtelijke proces kan zeker gedeeltelijk worden toegeschreven aan de zogenaamde ‘mildheid’ (*indulgence* in het Engels) van magistraten ten opzichte van vrouwen. Vrouwelijke verdachten werden vaak ontslagen van vervolging nog vóórdat ze zelfs maar formeel ondervraagd waren indien ze één of meer mannelijke mededaders hadden. De diefstal van kleding en sieraden ter waarde van 1500 lire uit het huis van Elena Leni illustreert dit.¹⁷ Naast haar man Pietro Maria Gentili beschuldigde ze ook twee huurders: het echtpaar Marco Antonio en Camilla Alberti. Zowel de echtgenoot als de mannelijke huurder werden gearresteerd, twaalf dagen vastgehouden, en via de wipgalg tot een bekentenis gebracht. Uiteindelijk werden zij verbannen. Camilla ontsnapte echter niet alleen aan de tortuur, maar werd al vrijgelaten na een kort eerste verhoor ondanks het feit dat het bewijs zich net zo tegen haar als tegen de twee mannen had opgestapeld. Dat de rol van Camilla in de diefstal – als een jonge vrouw in aanwezigheid van mannen – zo snel werd afgedaan, is veelzeggend.

De vervolging van vermogensdelicten was afhankelijk van sterk gegenderde noties over verantwoordelijkheid, verwijtbaarheid, en juridische relevantie. Dit beïnvloedde niet alleen het soort straf dat men kon verwachten, maar ook de mate waarin vrouwen überhaupt als criminele actoren werden beschouwd. Historici hebben beargumenteerd dat deze gerechtelijke mildheid niet moet worden gezien als een gunst, maar als een diepgeworteld paternalisme, geworteld in ideeën over de ondergeschiktheid van vrouwen op elk sociaal gebied.¹⁸ Sporen van dergelijke gegenderde verwachtingen zijn tot op zekere hoogte ook terug te zien wanneer we het sociale landschap van criminaliteit nader onder de loep nemen. Vanwege het grote aandeel onder vermogensdelicten, worden diefstallen en daarmee verband houdende

¹⁷ ASBo, Torrone, boek 5674, folio 301r-352v, 570r-589v, zoals besproken in G. Angelozzi en C. Casanova, *Donne criminali: Il genere nella storia della giustizia* (Bologna: Patròn Editore 2014) 244-246.

¹⁸ Angelozzi en Casanova, *Donne criminali*, 239, 242.

activiteiten als het ontvangen en doorverkopen van gestolen goederen hier centraal gesteld.

Het sociale profiel van dieven

Diefstal en armoede liggen intuïtief in elkaars verlengde. Het bestaan van een relatie tussen economische omstandigheden en diefstal gerelateerde misdrijven lijkt dan ook voor de hand te liggen, maar is wetenschappelijk gezien moeilijk aantoonbaar gebleken. Verscheidene historici hebben geprobeerd om de diefstalaanklachten via statistische analyses te relateren aan prijsindexcijfers van bijvoorbeeld rogge of brood of de hoogte van lonen in diverse landelijke regio's en steden in Engeland en Duitsland.¹⁹ Dit leverde geen eenduidige resultaten op. Hetzelfde kan worden gezegd voor Bologna. In de periode van 1625 tot 1629 was er een tijdelijke toename van diefstallen waar te nemen, iets wat verklaard zou kunnen worden door het graantekort en de stijging van de broodprijzen in de stad.²⁰ Voor andere periodes met vergelijkbare crises ontbreekt echter een gelijksoortige toename. Hoewel een nieuwe stijging van de broodprijzen in 1671 leidde tot rellen en aanvallen op de bakkerijen in de stad Bologna, bieden de rechtbankdossiers geen bewijs voor enige relatieve of absolute toename van diefstal.²¹ Er zijn wel enige aanwijzingen dat het aantal kleine diefstallen, zakkenrollerij, bedelarij en landloperij in Bologna toenam vanaf het midden van de achttiende eeuw.²² Waarschijnlijk is dit niet alleen te wijten aan een verscherping van de ordehandhaving of een gewijzigd vervolgingsbeleid, maar was het ook debet aan de sterk verslechterende economische omstandigheden van die tijd. Deze criminalisering van verpaupering valt overigens alleen te constateren onder de mannen voor het gerecht. De tendens in Italië om problematische

¹⁹ J.M. Beattie, 'The pattern of crime in England 1660-1800', *Past & Present* 62 (1974) 47-95, aldaar 91; G. Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör: Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt* (Bonn: Bouvier 1991) 358-361; J. Eibach, *Frankfurter Verhöre: Städtische Lebenswelten und Kriminalität im 18. Jahrhundert* (Paderborn: Ferdinand Schöningh 2003) 93-99.

²⁰ Angelozzi en Casanova, *Donne criminali*, 96.

²¹ L. Ferrante, "'Tumulto di più persone per causa del calo del pane...': Saccheggio e repressione a Bologna (1671, 1677)", *Rivista storica italiana* 90 (1978) 770-809.

²² Angelozzi en Casanova, *Donne criminali*, 71.

vrouwen te institutionaliseren in plaats van te criminaliseren kan dit verschil mogelijk ten dele verklaren.

Hoewel de precieze relatie tussen economische neergang, armoede en diefstal dus minder eenduidig is dan op het eerste gezicht lijkt, zijn historici het er in het algemeen wel over eens dat diefstal een belangrijke overlevingsstrategie was in tijden van nood. Gebrek werd in de vroegmoderne periode ervaren door grote gedeeltes van de bevolking die leefden van de hand op de tand. In dat kader wordt vaak verwezen naar Olwen Hufton's concept van de 'economy of makeshifts', de scharreleconomie: een breed scala aan activiteiten en overlevingsstrategieën die gewone arme mensen gebruikten om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien ten tijde van economische tegenspoed als aanvulling op hun vaak tijdelijke en slecht betaalde banen.²³ Tot die activiteiten behoorde onder andere migratie, bedelen, lenen, kopen op krediet en aankloppen bij armenzorginstellingen, alsook diverse vormen van marginale criminaliteit zoals prostitutie en kleine diefstal.

De dieven die voorkwamen in Bologna's rechtbankdocumenten passen grotendeels in dit geschetste beeld. Slechts bij uitzondering waren dit zogenaamde *ladri famosi*, bekende dieven die al rondreizend beroepsmatig huizen of werkplaatsen leegplunderden. Ook de rol van bijvoorbeeld werkelijk behoeftige bedelaars en zwervers was ogenschijnlijk beperkt. Doorgaans waren het opportunistische burens, vrienden en werknemers die de kans schoon zagen om op een onbewaakt moment een ham mee te nemen, een ketting om te verpanden of een stuk stof om te verkopen. Het overgrote deel van hen behoorde tot de grote groep van de zogenaamde 'conjuncturele armen': zij die afhankelijk waren van lage lonen of tijdelijk werk, maar waartoe ook ambachtslieden, kleine detailhandelaren en lage ambtenaren toe konden behoren.²⁴ Deze groep viel gemakkelijk en herhaaldelijk onder het bestaansminimum en ervoer cyclisch armoede. Naast enkele hooggeplaatsten, waren het overwegend textielarbeiders, schoenmakers, metselaars, dragers, huisbedienden en marktkooplui uit de lagere klassen die beschuldigd werden van diefstal. Een aanzienlijk deel van de vrouwelijke dieven was werkzaam in slecht betaalde functies als spinster en naaister, waarbij deze groep afhankelijk

²³ O. Hufton, *The poor in eighteenth-century France, 1750-1789* (New York: Oxford University Press 1974) 259.

²⁴ S. Woolf, *The poor in Western Europe in the eighteenth and nineteenth centuries* (London en New York: Methuen 1986) 6.

was van het grillige aanbod van stukwerk.²⁵ Catarina Benserati, de eerder genoemde weduwe die gezouten vlees van haar buren had gestolen, omschreef haarzelf bijvoorbeeld als een vrouw die 'leefde zoals God haar toestond door te spinnen en door enige liefdadigheid die haar door buren werd geschonken.'²⁶ Zij is daarmee een goed voorbeeld van de brede categorie van werkende armen die net boven of op bestaansniveau leefden en probeerden in hun levensonderhoud te voorzien door de gecombineerde inspanningen van arbeid, incidentele liefdadigheid en, voor sommigen, opportunistische diefstal.

Een opmerkelijk detail is dat de rechtbankdossiers suggereren dat de overgrote meerderheid van de dievegges in Bologna gehuwd waren. Dit druist in tegen bevindingen van bijvoorbeeld andere historici die hebben geconstateerd dat ongeveer tweederde van de voor vermogensdelicten aangeklaagde vrouwen juist alleenstaand was.²⁷ Het is goed mogelijk dat informele of buitengerechtelijke controlemechanismen verantwoordelijk zijn voor een vertekening van dit beeld. Voor bepaalde categorieën vrouwen, zoals (doorgaans alleenstaande) dienstboden, wordt aangenomen dat ze extra vatbaar zijn voor onderrapportage omdat hun vergrijpen waarschijnlijk grotendeels binnen het huishouden werden afgehandeld.²⁸ Italië was daar niet anders in, vooral aangezien de *pater familias* over aanzienlijke wettelijke manoeuvreerruimte beschikte om controle uit te oefenen over diens kinderen en bedienden.²⁹ Zo smeekten de ouders van een dertienjarige lintweefster genaamd Flaminia haar bestolen werkgever, Lucia de Zannoni, om hun dochter zelf te mogen bestraffen in plaats van naar de rechtbank te stappen.³⁰

²⁵ N. Terpstra, 'Working the cocoon: Gendered charitable enclosures and the silk industry in early modern Europe', in: K. Kippen en L. Woods ed., *Worth and repute: Valuing gender in late medieval and early modern Europe* (Toronto: Center for Reformation and Renaissance Studies 2011) 39–72, aldaar 48–49.

²⁶ ASBo, Torrone, boek 8179-2, dossier 16.

²⁷ J.M. Beattie, 'The criminality of women in eighteenth-century England', *Journal of Social History* 8 (1975) 80–116, aldaar 101–102, 106–107; P. King, 'Female offenders, work and life-cycle change in late-eighteenth-century London', *Continuity and Change* 11 (1996) 61–90, aldaar 69, 72, 75.

²⁸ Beattie, 'The criminality of women in eighteenth-century England', 94; Kamp, 'Female crime and household control in early modern Frankfurt am Main', 543.

²⁹ Sbriccoli, "'Deterior est condicio foeminarum": La storia della giustizia penale alla prova dell'approccio di genere', 83–84; M. Cavina, *Nozze di sangue: Storia della violenza coniugale* (Rome: Laterza 2011) 25.

³⁰ ASBo, Torrone, boek 7028, folio 54.

Deze poging om te onderhandelen mislukte, aangezien Lucia alsnog een klacht indiende. Desalniettemin geeft dit voorbeeld een klein inzicht wat voor soort mechanismes ervoor zorgden dat met name ongehuwde vrouwen uit de wind van het strafrecht werden gehouden.

Een landschap van gestolen goederen

Flaminia had haar werkgeefster bestolen van een gouden ring die zij in haar huis in een kistje bewaarde. Het was waarschijnlijk niet de meest doordachte diefstal, omdat het doorverkopen van zo'n duur object door een arm jong meisje nogal de aandacht trok. Toch was het haar blijkbaar gelukt, want de ring werd niet teruggevonden. De wederverkoop is een aspect dat Flaminia's diefstal verbindt aan de vele anderen die in Bologna plaatsvonden: bijna alle als gestolen gemelde goederen werden uiteindelijk doorverkocht, of de dader nou een man of een vrouw was. Dit staat in schril contrast tot de verouderde aanname dat diefstal gepleegd door vrouwen fundamenteel anders van aard was dan die gepleegd door mannen. Vrouwen zouden volgens die zienswijze vooral voedsel stelen voor directe consumptie, of anders kleding en huisraad die het huishouden nodig had.³¹ Naast het type goederen en het motief van de diefstal, was de gedachte dat de waarde van het gestolen waar ook doorgaans lager was dan voor mannelijke dieven en zowel het 'plaats delict' als de *modus operandi* anders was.³² De afgelopen decennia hebben verschillende historici hier kanttekeningen bij gezet. Zowel voor laatmiddeleeuws Bologna als voor zeventiende-eeuws Cheshire is aangetoond dat mannen en vrouwen over het algemeen dezelfde soort voorwerpen stalen

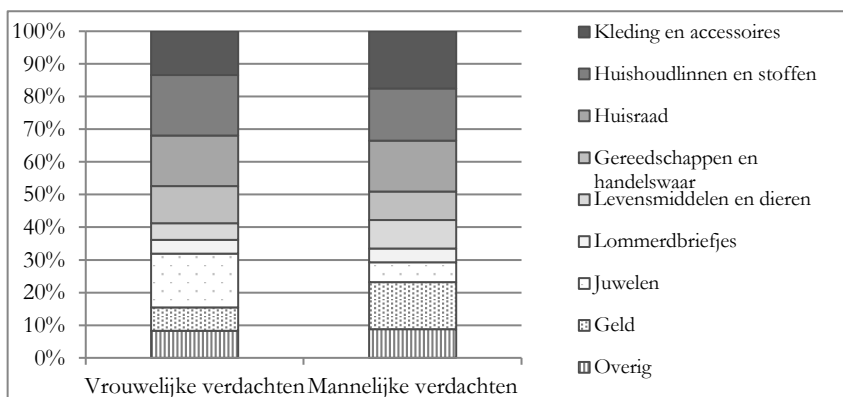
³¹ B. Hanawalt, *Crime and conflict in English communities: 1300-1348* (Cambridge: Harvard University Press 1979) 122; P. Spierenburg, 'How violent were women? Court cases in Amsterdam, 1650-1810', *Crime, histoire & sociétés* 1 (1997) 9-28, aldaar 159.

³² Beattie, 'The criminality of women in eighteenth-century England', 89-96; O. Ulbricht, 'Einleitung. Für eine Geschichte der weiblichen Kriminalität in der Frühen Neuzeit oder: Geschlechtergeschichte, historische Kriminalitätsforschung und weibliche Kriminalität', in: O. Ulbricht ed., *Von Huren und Rabenmüttern: Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit* (1995) 1-37, aldaar 19.

en dat de waarde van de gestolen goederen niet per se lager was dan die van mannen.³³

De goederen die in vroegmodern Bologna werden gestolen bevestigen het beeld dat de diefstalpatronen niet zo genderspecifiek waren als voorheen werd aangenomen (zie figuur 1). Uit de rechtbankdocumenten blijkt dat kledingstukken, kledingaccessoires en allerlei textiel net als in andere Europese steden tot de meest gestolen voorwerpen horen (samen goed voor ongeveer een derde van de gestolen goederen). Hiertoe behoorden bijvoorbeeld jurken, overhemden, schorten, capes, jassen, kousen en schoenen, alswel huishoudlinnen en stoffen waarvan deze voorwerpen konden worden gemaakt. Bezien vanuit het belang van deze goederen in de vroegmoderne materiële cultuur en de vraag vanuit de markt is het weinig verwonderlijk dat juist deze goederen werden gestolen. Kledingstukken en stoffen waren immers redelijk gemakkelijk om te stelen en te verbergen, waren erg duur, en behoorden tot de meest gewilde en gemakkelijk af te zetten goederen. Dit kwam doordat mensen buiten de hogere rangen grotendeels afhankelijk waren van gebruikte kleding om zich te kunnen kleden.³⁴ Deze goederen hadden zodoende gegarandeerde waarde en zouden gemakkelijk een koper vinden, of ze nou legaal waren verkregen of niet.

Figuur 1. Gestolen goederen per diefstal, naar geslacht van de dader

³³ G. Walker, *Crime, gender and social order in early modern England* (Cambridge: Cambridge University Press 2003) 159–209; T. Dean, 'Theft and gender in late medieval Bologna', *Gender and History* 20 (2008) 399–415.

³⁴ B. Lemire, 'The theft of clothes and popular consumerism in early modern England', *Journal of Social History* 24 (1990) 255–276, aldaar 265.

Ook andere typen gestolen goederen waren net zo niet-genderspecifiek als kleding en textiel. Een vijfde van de gemelde diefstallen betrof huisraad zoals borden, vazen, ketels en kleine meubelen. In ongeveer een achtste van de gevallen werd gereedschappen (zoals hamers, kleermakersscharen en speciale messen), bouwmaterialen en grondstoffen zoals metaal en hout ontvreemd. Evenzo had één op de twintig diefstallen betrekking op de diefstal van lommerdbriefjes. Hiermee konden verpande juwelen, kledingstukken en huishoudlinnen worden opgehaald bij de Bank van Lening.

Enige verschillen tussen de diefstallen van mannen en vrouwen treden op in de categorieën van levensmiddelen en dieren, juwelen en geld. Met name landbouwproducten zoals tarwe en graan en dieren als kippen, koeien, schapen en ossen werden vaker door mannen gestolen dan door vrouwen in Bologna. Het lijkt voor de hand te liggen dat dit komt doordat mannen hier gemakkelijker mee in aanraking kwamen omwille van hun beroep, als stalknecht bijvoorbeeld. Dievegges hadden het relatief vaker voorzien op juwelen, terwijl mannen vaker geld stalen. Hierachter schuilt een interessant verschil wat betreft de context van de diefstal. Uit de rechtbankdocumenten blijkt dat sieraden gewoonlijk uit huizen uit kisten en lades werden meegenomen door bekenden van het slachtoffer, terwijl geld ook werd gestolen op heel ander soort plaatsen: door zakkenrollers op drukke markten of nachtelijke straten, op beschonken avonden uit herbergen, en uit kassalades van winkels door dieven die de slachtoffers niet of niet goed kenden.

Hoewel hetgeen dat werd gestolen dus overwegend niet-genderspecifiek lijkt te zijn geweest, was het landschap van diefstal dat dus mogelijk wel. Historici zijn het er over het algemeen over eens dat de criminele activiteiten van mannen en vrouwen werden gevormd door de geografische en sociale grenzen van hun dagelijks leven.³⁵ Van ‘gescheiden sferen’ was in vroegmodern Europa geen sprake, zo is gebleken uit onderzoek, maar desalniettemin was het landschap van criminaliteit – en dus ook diefstal – in Bologna gegendered. Zo vond maar liefst driekwart van de door vrouwen gepleegde geregistreerde diefstallen plaats in huizen en appartementencomplexen waar de dader vaak zelf ook woonachtig was. Zij stalen daarnaast ook op markten en publieke gebouwen als kerken of theaters (beide goed voor een op de tien diefstallen), en in zeer kleine mate ook uit

³⁵ L. MacKay, ‘Why they stole: Women in the Old Bailey, 1779-1789’, *Journal of Social History* 32 (1999) 623–639, aldaar 629–630, 633.

winkels of herbergen. Mannelijke dieven stalen in een derde van de gevallen ook uit huizen, maar ontvreemden ongeveer net zo vaak goederen uit werkplaatsen en winkels. Ook andere locaties, zoals straten en markten (een op de vijf diefstallen), herbergen en publieke gebouwen als kerken en graanpakhuizen (beide goed een op de tien diefstallen) waren veel vaker het toneel voor mannelijke dieven dan voor hun vrouwelijke tegenhangers. Kortom, het diefstallandschap van mannen was vooral diverser dan dat van vrouwen.

Het ligt in de lijn der verwachtingen dat dit gegenderde diefstalpatroon verschillen in legitieme sociaaleconomische mogelijkheden en netwerken reflecteert. Er zijn namelijk allerlei aanwijzingen dat de huiselijke omgeving veel sterker figureerde in zowel het sociale als het arbeidsleven van vroegmoderne Italiaanse vrouwen. De werkplaatsen van ambachtslieden getuigen ervan dat er in de vroegmoderne periode sowieso geen sprake kon zijn van een strikte ruimtelijke scheiding tussen wonen en werken, maar de gegenderde organisatie van textielnijverheid in Bologna zorgde er bovendien voor dat vrouwen in het bijzonder hun economische bijdragen leverden vanuit hun eigen woonomgeving.³⁶ Lokale prostitutiewetgeving zorgde er bijvoorbeeld voor dat vrouwen na het luiden van de avondbel niet zomaar over straat konden gaan of een herberg kon bezoeken zonder begeleiding van een echtgenoot of mannelijke verwanten.³⁷ Alles van dit speelde het belang van huizen voor vrouwen in Bologna in de kijker.

Toch moeten we ons niet laten verleiden om te denken dat vrouwen alleen maar thuis zaten. De rol van vrouwen in het doorverkopen van gestolen goederen benadrukt dit. Naast ambachtslieden en pandjeshuizen, vormden verkopers van tweedehands goederen een belangrijke afzetmarkt voor gestolen waren. Vrouwen speelden een zeer belangrijke rol in dit beroepsveld. Een gedetailleerde lezing van de gerechtelijke dossiers leert ons dat ongeveer de helft van de opkopers van gestolen goederen vrouwen betrof. Daarentegen waren slechts een op de vijf wederverkopers die door de rechtbankbank beschuldigd werden van het ontvangen en doorverkopen van gestolen goederen een vrouw. In het algemeen ontbrak een serieuze overweging van hun schuld en bleef de formele betrokkenheid van de

³⁶ A. Guenzi, 'La tessitura femminile tra città e campagna: Bologna, secoli XVII-XVIII', in: S. Cavaicchi ed., *La donna nell'economia secc. XIII-XVIII* (Florence: Le Monnier 1990) 247–259, aldaar 255, 257.

³⁷ E.S. Cohen, 'To pray, to work, to hear, to speak: Women in Roman streets, c.1600', *Journal of Early Modern History* 12 (2008) 289–311, aldaar 303.

vrouwelijke wederverkopers in een rechtszaak beperkt tot het afleggen van een getuigenverklaring. Dit werpt niet alleen licht op de prevalentie van deze vrouwelijke verkopers in Bologna's vroegmoderne stedelijke economie, maar het feit dat disproportioneel veel van hen niet eens als potentiële verdachte werden ondervraagd wijst wederom op de paternalistische gerechtelijke mildheid die we ook hebben waargenomen bij de vrouwelijke dieven met mannelijke mededaders.

Conclusie

In vroegmodern Bologna werd diefstal door de autoriteiten als een van de belangrijkste bedreigingen van de publieke orde gezien. De geschiedenis leert ons echter dat dit niet per se betekende dat ieders aandeel daarin op gelijke wijze werd beoordeeld. Een nauwgezette lezing van honderden rechtbankdocumenten toont ons dat door mannen en vrouwen gepleegde diefstallen op veel manieren sterk op elkaar leken. Zo werden de meeste diefstallen gepleegd door slechts een dader, deze was doorgaans afkomstig uit de groep van de werkende armen, en had zijn of haar toevlucht genomen tot een opportunistische diefstal van grotendeels dezelfde soort goederen zoals kleding, huishoudtextiel en gereedschappen. Het landschap van diefstal verschilde daarentegen wel wezenlijk. Vermoedelijk is dit in ieder geval ten dele te verklaren door verschillen in de legitieme sociaaleconomische netwerken en publieke rollen van mannen en vrouwen.

Een ander aspect dat we niet over het hoofd mogen zien is de rechtscultuur. Genderopvattingen van magistraten beïnvloedden niet alleen op welke vorm van bestraffing een verdachte kon rekenen, maar ook de mate waarin vrouwen überhaupt als criminele actoren werden aangemerkt. Vrouwen met mannelijke mededaders, maar ook wederverkoopsters die beschuldigd zouden kunnen worden van heling, werden disproportioneel vaak ontslagen van schuld voor hun betrokkenheid. Tezamen met de tendens om Italiaanse vrouwen te institutionaliseren in plaats van criminaliseren en om conflicten buitengerechtelijk op te lossen, hield ook dit judicieel paternalisme vrouwen weg van het gerecht, weg uit de meeste bronnen die zijn nagelaten. In plaats van deze stiltes te interpreteren als bewijs voor het gebrek van *agency* van vroegmoderne Italiaanse vrouwen, moeten we concluderen dat deze diefzeges waarschijnlijk slechts het topje van de ijsberg vormden.